

MOZAIKKÉPEK

GRÓF BETHLEN BÉLA ÉLETÉBŐL

Gróf Bethlen Béla, az 1920 utáni erdélyi magyar arisztokrácia egyik legkiemelkedőbb alakja 1888. november 2-én született a Torda melletti Aranyosgyéresen. Apai ágon a kiterjedt bethleni Bethlen család leszármazottja volt, amely gróf Bethlen Miklóst, Erdély 17. századi kancellárját és gróf Bethlen Istvánt, Magyarország 1921 és 1931 közötti miniszterelnökét is adta az országnak. Anyai ágon a kevésbé népes, de ugyancsak patinás nevű gróf Béliékek közül kerültek ki a felmenői. Az elemi, majd a középiskola elvégzése után a Kolozsvári Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, valamint a kolozsmonostori Mezőgazdasági Főiskolán tanult. Jogi doktorátusának 1910-es megszerzését megelőzően két szemesztert a berlini egyetemen töltött. 1914 előtt a közigazgatásban dolgozott járási szolgabíróként, a háborút pedig a marosvásárhelyi honvéd huszárezred géppuskás századának a parancsnokaként küzdötte végig. A frontról hazatérve birtokai középpontjában, Bethlenben telepedett le. Bár másokhoz hasonlóan optálhatott volna Magyarországra, ő Erdélyt választotta. Döntését támogatta ifjú hitvese, gróf Kornis Klára is, akit 1919. május 5-én vezetett az oltár elé.

1940-ig a napi politikától távol tartotta magát. Elsősorban gazdálkodott, s emellett a református egyház különböző szervezeteiben vállalt közéleti szerepet. A 2. bécsi döntés azonban fordulatot hozott életében. Teleki Pál miniszterelnök bizalmából két észak-erdélyi vármegye főispánja lett. Összeállításunk első két „mozaikja” ebbe az 1944 márciusáig tartó, három és fél éves, mindenki által elismert munkájába enged bepillantást. Ezzel nemcsak a magyarok, hanem a románok körében is közmegebecsülést vívott ki magának. A német megszállást követően felmentését kérte, mert nem akart a Berlin nyomására kinevezett Sztójay-kormány alatt szolgálni. Az augusztus végi kormányváltást követően azonban ismét munkába állt. A Lakatos-kormány bizalmából az erdélyi részek polgári kormánybiztosa lett. Tette ezt azzal a tragikus heroizmussal, amellyel 1919 elején Apáthy István, akkori erdélyi kormánybiztos is a süllyedő hajó kapitányi hídjára állt. Neki köszönhető, hogy a tordai zsidóság megmenekült a deportálástól, s hogy Kolozsvár kiürítése és gyárainak leszerelése elmaradt. Életének ezt a szakaszát összeállításunk harmadik része villantja fel.

1945–46-ban a román hatóságok többször letartóztatták, s mondvacsínált okokra hivatkozva végül öt évi államfogházra ítélték. Az öt évet Bethlen Nagyenyeden töltötte – hogy milyen embertelen körülmények között, abba a negyedik „mozaikkép” enged bepillantást. 1952-ben, büntetésének letöltése után felajánlották neki, hogy települjön át Magyarországra. Ő azonban ismét Erdélyt választotta. Ezért – immár ítélet nélkül – újabb három évet töltött el különböző romániai börtönökben.

1954 márciusában szabadult. Ezt követően feleségével együtt haláláig Kolozsváron élt – saját konyha és fürdőszoba nélküli, egyetlen szobás lakásában. Bár 1959-ben rehabilitálták, nyugdíját csak 1964-től folyósították. Addig rakodóként, gyári segédmunkásként s végül raktárosként gondoskodott felesége és a maga megélhetéséről. Bár oka ezernyi lett volna rá, nem vált sem emberkerülővé, sem embergyűlölővé. Mint visszaemlékezésének utolsó közölt részlete is tanúsítja: méltatlan helyzetét szelíd humorral és bölcs rezignáltsággal vette tudomásul.

1979. november 6-án hunyt el. A bethleni református templomban három napig zúgtak a harangok, és megindultan idézték humanista szellemét a házsongárdi gyászmenet soraiban is.

■ A katonai közigazgatás Észak-Erdélyben [1940] november 26-ig működött, amikor azt a polgári közigazgatás váltotta fel. Körülbelül tíz nappal ezen időpont előtt üzenetet kaptam, hogy sürgősen menjek be Kolozsvárra – akkor ugyanis Bethlenben laktam.

Kolozsvárra megérkezve a városházára irányítottak, ahol már nagy társaságot találtam. Észak-Erdély összes magyar intézményei vezetőin kívül ott volt Teleki Pál miniszterelnök, Pataki Tibor államtitkár, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, továbbá a belügyminisztérium megyei és városi főosztályának vezetői, dr. Sótonyi Gábor és dr. Sass Elemér. Az értekezlet egyedüli tárgya a megyei és a városi polgári közigazgatás megszervezése volt.

Amikor itt végeztek, Teleki megkért, hogy kísérjem el őt és társait Déstre. A dési értekezletnek – amelyen számos Szolnok-Doboka vármegyei hangadó személy vett részt – ugyanaz volt a tárgya. Itt ugyancsak jelen volt a katonai közigazgatás ottani parancsnoka, Thold [Dezső] tábornok.

Désről a budapesti urak továbbutaztak Besztercére, ahová engem is magukkal vittek. Az ottani értekezleten a magyarság vezetőin kívül még részt vett néhány román értelmiségi és a szászág reprezentánsai, valamint Henkey (Hönig) [Vilmos] tábornok, a katonai közigazgatás ottani parancsnoka, aki erdélyi szász származású volt. Az értekezlet ideje alatt Teleki úgy a szászok, mint a románok reprezentánsaival még külön-külön négyszemközt is hosszasan tárgyalt. Egyik román vezetőnek nyíltan feltette a kérdést, hogy a főispáni székben kit néznének szívesebben: Henkey (Hönig) tábornokot (ki a katonai közigazgatás ideje alatt a szászok körében már előkészítette a maga számára ezt a posztot), vagy pedig engem? A megkérdezett határozottan mellettem foglalt állást, dacára annak, hogy engem csak egész felületesen ismert addig, inkább csak hírből ismerte tevékenységemet. Később azután, miután közelebbről jobban megismertük egymást, és miután igen kellemes kapcsolat alakult ki közöttünk, ő maga mondta el nekem ezt a kis epizódot. Úgy gondolom, hogy miután a századforduló után az előttem való generációból családunknak két tagja is viselte ugyanebben a vármegyében ezt a tisztséget huzamosabb ideig,¹ és egyikük sem hagyott maga után rossz emléket, ez a körülmény készítette őt arra az álláspontra. Az illető Petringel [János], Beszterce városi román főesperes volt. [...]

Az első tisztviselői kar összeállítása igen sok nehézséggel járt, mert a bécsi döntéskor itt talált román tisztviselői karban aránylag kevés volt a magyar; a román tisztviselők pedig a legnagyobb részben átmentek Dél-Erdélybe. A sok üresen maradt állást nem lehetett az itt talált fiatalsággal betölteni, azaz a mutatkozó hiányt pótolni, hiszen 1920–1940 között csak kevés magyar ifjú nyert itt egyetemi diplomát. Ezért sok tisztviselőt kellett a trianoni Magyarországból idehozni; ezeknek megvolt ugyan a diplomájuk és többé-kevésbé a gyakorlatuk is, de nem volt meg a szükséges nyelvtudásuk és a helyismeretük. Ezenkívül az ottani vármegyék – érthetően – nem mindig adták le tisztviselői karuknak a legjavát. Ők hozták magukkal az „alázatos tiszteletem” köszöntési módot, ami nálunk szokatlan és megszokhatatlan volt. Engem tiszteljenek szeretettel vagy megbecsüléssel, ha arra munkámmal, magatartásommal és emberiségemmel érdemes vagyok, de semmi esetre se tiszteljenek alázatosan.

Két megyében párhuzamosan és egyidejűleg csak úgy tudtam a követelményeknek eleget tenni, ha minden magánérdeket és kényelmet kikapcsolok, és teljes erőmet, minden időmet a hivatalos ténykedésemre szentelem. Hiszen nem megszervezett és már rendszeren „üzemelő” vármegyéről volt szó, hanem olyanokról, amelyekben az állami gépezet minden ágazatát az alapozástól kellett felépíteni, és így óráról órára, mondhatnám percről percre adódtak olyan problémák, melyeket sürgősen meg kellett oldani.

Éppen ezért az egyes hivatalfőnökök – akiknek hiányzott a szükséges helyismerete – egymásután jöttek hozzám tanácsért, útbaigazításért és intézkedésért.

Hivatalba léptem előtt a kormánytól csak azt az irányítást kaptam, hogy lehetőleg a katonaság és az igazságszolgáltatás ügyeibe ne avatkozam bele, de különben lássak és tudjak mindent, ami a két megyében történik. Ezt az irányítást készpénznek vettem a szónak legszorosabb értelmében, és végig ehhez tartottam magamat. Időmet a két vármegye között igazságosan osztottam meg, így mindenkinek jutott minden héten három-három nap, de nem egyfolytában, mert hiszen mindenütt sürgős intézkedések vártak reám. Én a két megyeszékhely – Dés és Beszterce – között középben, Bethlenben aludtam, ahonnan indultam mindennap a hajnali autóbuszjáratral munkahelyemre és estére ugyanígy haza; és pedig hétfőn, szerdán és pénteken Besztercére, kedden, csütörtökön és szombaton Désre. Ezért kereszteltek el „autóbuszos főispánnak”, amit távolról sem tartottam dehonesztálónak, mert fő szempontnak azt néztem, hogy a magam kényelméért ne vegyem igénybe azt a néhány hivatalos autót, amelyek amúgy is folyton úton voltak.

Kihallgatást a közönség részére rendszeresen hetenként két-két alkalommal tartottam, és pedig hétfőn és szerdán Besztercén, kedden és csütörtökön Désen, mindig délelőtt 11-től 2-ig. Egy-egy ilyen napon átlagosan 20-25-en jöttek el hozzám különböző kérdéseikkel vagy panaszaikkal – és nyugodt lélekkel elmondhatom, hogy a két megyében nem akadt olyan személy, aki azt mondhatná – ha egyenes úton járt –, hogy nem hallgattam meg őt azonnal és nem segítettem rajta, ha erre egyetlen lehetőség volt. Ha valaki vidékről jött hozzám vagy sürgősségi esetekben, rendszeresen soron kívül fogadtam, és pedig nemcsak hivatalomban, hanem a lakásomon, sőt az utcán is meghallgattam őt.

A napi munkabeosztásom a következő volt: reggel a frissen érkezett hivatalos posta felbontásával kezdtem, minden darabot átnéztem, és a titkáromnak megadtam a szükséges utasításokat a továbbiakra nézve. Ezzel 9 óráig el kellett készülnöm. 9-től 11-ig az egyes hivatalfőnökök jöttek hozzám referálni; ennek rendjén minden folyó problémát részletesen megbeszéltünk. Azután következett a felek fogadása, ami du. 2 óráig eltartott; utána még átnéztem és aláírtam azt az anyagot, amelyet a titkárom 9-től 2-ig elkészített. Ilyen munkabeosztás mellett maradt még két szabad délutánom – péntek és szombat –, ezeket kiszállásokra használtam fel, mert hiszen a két megyében számtalan helyen egyidejűleg folytak különböző munkák: út, vasút, hídépítések, továbbá iskolák, községházák, zöldkeresztes, Oncsa- meg útorházak építése. Mindezen munkálatokat többször megtekintettem és ellenőriztem. A megyei városok polgármesteri, vala-

mint minden fősztolgabírói hivatalt is meghatározott időközökben meg kellett vizsgálnom. A két megye területén úgyszólván minden vasárnapon volt olyan esemény, ünnepély stb., amelyen illő volt megjelennem. Állásom megkívánta volna azt, hogy valamelyes társadalmi életet is éljek, de erre már sehogy sem jutott időm; sokszor még az egyes parancsnokok vagy hivatalfőnökök szokásos tisztelgő látogatását is csak nagy későre tudtam viszonzni, minden szokásos illemszabály ellenére is.

*

1944. szeptember hónap 2-án késő este kijött hozzám, Bethlenbe Dálnoki Veress Lajos hadseregparancsnok, és közölte velem, hogy ki vagyok nevezve a keleti hadműveleti területre – mely tíz észak-erdélyi vármegyére terjed ki – polgári kormánybiztosnak és feladatomban a polgári lakosság érdekeit védeni, illetve képviselni. Amint mondotta – a tegnapi – elsejei hivatalos lapban már közzé is van téve a kinevezésem.

Engem fölöttébb meglepett ez a hír, mert soha senki meg nem kérdezte tőlem azt, hogy hajlandó vagyok-e egy ilyen fontos és kényes megbízatást elvállalni. Egyszerűen kész helyzet elé állítottak. Másnap reggel mégis beutaztam Kolozsvárra, hogy onnan, távbeszélőn felvegyem a kapcsolatot Budapestrrel, és ezen ügyre vonatkozólag bővebb felvilágosítást kapjak Lakatos miniszterelnöktől.

A vármegyházáról kapcsolattartam az elnökséget, és percek alatt sikerült Lakatossal beszélnem. Kissé szemrehányó hangon mondtam neki, hogy intézkedésükkel – megkérdőjelezhetően – milyen nehéz feladat elé állítottak engem. Mentegetőzött, mondván, hogy az események egymást kergetik, habozni nem lehetett, azonnal cselekedni kellett. A hivatali elődömet fel kellett sürgősen menteni, a fontos posztot egy napig sem lehetett üresen hagyni. Rólam tudták, hogy minden körülmények között helytálló, és nem vesztetem el a fejemet, idegeim rendben vannak; így kellett rögtön az én személyem mellett döntenek. Nagyon kért, hogy ne utasítsam vissza intézkedésüket, ne hagyjam cserben őket.

Kértem, hogy legalább szabjanak pontos korlátokat, melyeknek határain belül szabad kezet biztosítanak nekem. Korlátokat megszabni nem lehet – volt a válasz, hiszen a helyzet napról napra, óráról órára változhat; két jó segítségem van: a józan eszem és a lelkiismeretem, ezek mindig megmondják, hogy mikor, mit kell tennem. Amíg annak lehetősége fennáll, addig rendszeresen tájékoztassam őt a helyzetről; ha ez a lehetőség bármilyen oknál fogva megszűnik, akkor az egész kormány hatásköre automatikusan átszáll reám. [...]

Ahhoz, hogy a kapcsolat az észak-erdélyi tíz vármegye és a kormánybiztosság között minél szorosabb és minél közvetlenebb legyen, mindjárt a legelején bevezettem azt a rendet, hogy minden vármegye alispánja minden napnak reggelén távbeszélőn helyzetjelentést kellett adjon. Az alispánok ezt megelőzően az egyes járások fősztolgabíráitól meg a megyei városok polgármestereitől kapták meg a legfrissebb helyzetjelentéseket, és ezeket összegezve adták be nekem átfogó jelentésüket. Ezeket a minden reggeli jelentéseken kívül minden rendkívüli eseményről még külön napközben is be kellett számolniuk. Így minden vármegyének főúterén – a szónak legszorosabb értelmében – állandóan rajta tartottam a kezemet, és az általános helyzetet minden napon teljesen ismertem. Ehhez mérten te-

hettem meg azután a szükségesnek látszó intézkedéseket. Hogy tájékozottságom még teljesebb legyen, azért minden este még külön felkerestem a hadseregparancsnokságot is, őtőle aztán megtudtam a pillanatnyi harctéri helyzetet is.

Nekem mindenesetre a legnagyobb gondot és a legtöbb munkát a hisztérikus menekülési láznak lefékezése jelentette. Sajnos ez csak részben sikerült, mert hiszen nem lehettem egy időben mindenütt jelen, nem foghattam egyszerre mindenkinek kezét-lábát.

Ugyanilyen nagy gondnak tartottam minden városban a közüzemeknek, az ipari vállalatoknak és a gyáraknak megmentését, ami nagyjából sikerült is, és ez még most is megnyugtató érzést jelent részemre; mindent megtettem, amit megtehettem, még az életem kockáztatása árán is. Így senki sem tehet nekem olyan szemrehányást, hogy megfutamodtam, és hagytam az eseményeket a maguk sorsára.

*

Minden reggel hat órakor volt a nyitás, azaz minden cella lakóinak megszámlálása és számbavétele, amit egy tiszt vagy tisztviselő végzett. Miután ezzel minden emeleten és minden folyosón elkészültek, következett a reggeli tisztálkodás, azaz annak paródiája. Egyszerre két cellának lakóit engedték ki, és a harminckét rab futólépésben igyekezett a mosdóhelyiségbe. Ott, egyik fal hosszában volt egy cementvályú, mely felett egy-méteres közökkel négy vagy öt csapból folyt a hideg víz. Az ellentétes falnak két sarkában volt egy-egy lyuk, ez volt a török WC. Egy csoportnak – 32 párnak – adtak öt perc időt³ tisztálkodásra és minden egyéb dolguk elintézéséhez, továbbá a tineták³ kiürítéséhez. Az ór az ajtóban állva nézte az óráját, és amikor az öt perc letelt, kiadta a rendeletet az indulásra. Akik nem sorakoztak azonnal, azokat elkezdte bottal csépelni, és pedig válogatás nélkül, ott, ahol érte. Magam is voltam ennek szenvedő alánya nemegyszer. Az egyes csoportok legfeljebb 25%-ának sikerült ez a kirándulás és 75% mosdatlanul és dolgavégezetlenül tért vissza a cellájába. Ilyen körülmények mellett el lehet képzelni, hogy milyen tiszták voltunk valamennyien. Így érthető, hogy a tineták éjjel-nappal használatban voltak, aminek folytán az amúgy is levegőtlen cellában szörnyű volt a bűz. Ennél nagyobb baj volt az, hogy a tineták estére színültig megteltek, és azután az egész „termelés” kifolyt a padlóra, ahol állandóan továbbterjeszkedett. Az ügyeletes éjszakai fegyőrnek szigorúan meg volt tiltva, hogy az esti számbavételtől a reggeli nyitásig egyetlen cellát is kinyisson. Így az „éjszakai kirándulók” kisebb-nagyobb mocsokban kellett tapicskáljanak, majd úgy bújtak vissza vackukba. Ez volt a legkorszerűbb higiénia. Hamarosan felütötte fejét a kiütéses tífusz, amelynek számos áldozata lett. [...]

Alighogy megszűnt a tífuszjárvány, mindjárt jött utána a „hét szűk esztendő”, a koplalás. Úgy hallottuk, hogy kint, a szabad világban is nélkülözött az egész ország lakossága, de a mi ellátásunk úgy mennyiség, mint tápérték tekintetében is minden kritikán alul állott.

Az első két évben reggelire semmit sem kaptunk, déli étkezésünk állott egy merőkanálnyi híg, zavaros léből, amelyikből, ha valakinek sikerült kihalászni 1-2 kockácska krumplit – büszkén mutogatta társainak a ritka zsákmányt. Ehhez járt még egy öklömnyi nagyságú „turtoj” – azaz 25 de-

kányi, kukoricadarából készült, sárga, kemény cipócska. Vacsorára jött megint egy merőkanálnyi, gyanús kinézetű levesétel.

A második év vége felé bevezették a reggelit is, ami vagy hígított katonafeketekává volt, vagy pedig „teres”. Mindkettőből egy kisebb merőkanálnyi volt a porció. A teres ugyancsak kukoricadarából készült ital volt. Később jött a levesétel készítéséhez vágóhídi hulladék is, csontok, körmök és más hasonló delikátészek. Sokszor hozták nyílt teherautóval a kolozsvári vágóhídról is a hulladékot, pacalt, lenyúzott marhafejeket, lábszár- és bordacsontokat. Mire ezzel a nyári kánikulában, a perzselő napon hozzánk érkeztek, az egésznek erős dögszaga volt, és a pacalnak még külön trágyaszaga is. Egy ízben ilyen romlott ebédetől olyan beteg lettem, hogy azt hiszem, hajszálnyira voltam a végállomástól. Úgy gondolom, gyomormérgezés lehetett; rettenetes fejfájással kezdődött, olyan krétafehér lett az arcom és mélyen fekete karikás a szemem, hogy a cellatársaim megijedtek. Szerencsére a szervezetem leküzdötte ezt a bajt is, délutántól estig nyolcszor ostromoltam meg a tinetát, háromszor még az epémet is kihánytam, és ötször hasmarsom volt. Estére elmúlt a szörnyű fejfájásom, de nagyon megviselt ez a napom.

*

Hazaérkezésemtől [1954. március 24.] kezdve mindenfelé azt a hivatalos álláspontot hallottam híresztelni, hogy mindenkit a felkészültségének megfelelő helyre kell tenni. Ennek ellenére jogvégzettséggel, két doktori diplomával és a gazdasági főiskolán nyert elméleti és gyakorlati ismeretimmal bárhol is kopogtattam ennek megfelelő állásért – mindig csak azt a választ kaptam: „numai munka de jos” – csak a legalsóbbrendű fizikai munkára.

Ettől sem rettentem vissza, és május hó 1-én beálltam az akkori „Aventul”-hoz, a rakodómunkások csoportjába. Ettől kezdve, a munkakönyvem tanúsága szerint megszakítás nélkül, különböző beosztásokban dolgoztam, mint segédmunkás, egészen 1963. december hó 31-ig. [...] Az állami vállalatnál 8 óra volt a munkaidő, de gyakran volt túlórázás, így a menet-jövetellel együtt átlagosan 9-10 órát dolgoztam ott, nehéz fizikai munkát. Ezután jött még a maszkek munkám sötét estig. Akkor már hatvanhat éves voltam, de muszáj volt bírni, ha élni akartam. Ezt az ütemet kellett tartanom tíz éven át, hetvenhat éves koromig, és ezzel párhuzamosan konokul harcoltam egy szerény, de emberi lakásért és másik vonalon még külön szerzett jogaimért, illetőleg a nyugdíjamért.

Amikor a „termelésbe” mentem dolgozni, a munkatársaim mind faluról bejött fiatal legények voltak. Egy-két napig állandóan figyelemmel kísérték a munkámat, a harmadik napon az egyik ezt mondta nekem: „Béla bácsi, maga nem jól dolgozik.” Szörnyen megijedtem, mert azt hittem, hogy nem tartanak elég lelkiismeretes munkásnak, és kiadják az utamat. Aztán meg akart tanítani, hogy az államnál hogyan kell dolgozni. Minél többet lopni a napot, csak akkor mozogni, ha valami fejcső jön, és csak azt várni, hogy teljen a nyolc óra. Még hozzátette, hogyha így hajtom magam, pár nap alatt ki fogok dőlni, pedig holnap is be kell jönni, holnapután is és azután is. Ugyanezt a lelkiismeretlen naplopást figyeltem meg tíz éven keresztül valamennyi munkahelyemen, és – amint hallom – ugyanígy megy ez a mezőgazdasági termelésben is.

Aki egy életen keresztül megszokta a becsületes munkát, azt öreg korára már nem lehetett megrontani, és éppen ezért becsültek meg mindenütt, ezért tartottak vissza a munka mezején hetvenhat éves koromig, és ezért kaptam minden káderestől olyan bizonyítványt, amiért sohasem kell magamat szégyellnem.

(Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Szerk. Romsics Ignác. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1989. 30–33, 90–92, 156–160, 285–286. és 289–290.)

■ JEGYZETEK

1. Gróf Bethlen Pál (1851–1935) és gróf Bethlen Balázs (1864–1946). Előbbi 1892-től 1905-ig, utóbbi 1915-től 1917-ig töltötte be Beszterce-Naszód vármegye főispáni tiszteit.
2. Bethlen Béla kormánybiztosi kinevezése nem a *Budapesti Közlöny* 1944. szeptember 1-jei, hanem a szeptember 3-i számában jelent meg. (1. old.)
3. A cellákba elhelyezett, deszkafedővel ellátott fadézsák, melyekbe a rabok szükségleteiket végezték.

